

УДК 332.122: 338.43

Гилка М. Д., к.е.н., Макеєнко А. Г. ©

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

ПЕРСПЕКТИВИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ

Проаналізована існуюча на сьогодні демографічна ситуація, зайнятість сільського населення та благоустрій сільських районів на прикладі Чернівецької області. Розглянуто основні аспекти аграрної політики щодо розвитку сільських територій в країнах ЄС. Запропоновано заходи щодо забезпечення сталого розвитку сільських територій з урахуванням орієнтирів ЄС.

Ключові слова: розвиток сільських територій, державна підтримка, соціальна сфера села, аграрна політика.

Постановка проблеми. Сільське господарство є важливою складовою економіки України, основне завдання якого – гарантувати продовольчу безпеку країни, забезпечувати інші сектори економіки сировиною, створювати експортний потенціал продуктів харчування та сировини. Також сільське господарство повинно сприяти розвитку сільських територій та забезпечувати зайнятість сільського населення.

Криза в агропродовольчому комплексі України та сільському господарстві, зокрема, спричинила кризу розвитку сільських територій, наслідком чого є продовження процесу відмирання сіл, який розпочався ще за радянських часів, активізація міграційних процесів, особливо серед сільської молоді, поглиблення демографічної кризи, безробіття та бідність на селі, занепад соціальної інфраструктури, тощо. Не зважаючи на те, що сільські жителі є власниками основного національного багатства – землі, проблема бідності сільського населення на сьогодні досягла своєї критичної межі, оскільки, за даними експертів, 40% селян не мають можливості забезпечити себе найнеобхіднішим [1]. В багатьох законодавчих актах розв'язання економічних, соціальних і екологічних проблем на селі визначено як стратегічну мету державної аграрної політики, а розвиток сільського господарства та соціальний розвиток села вважається пріоритетним, зокрема, селу надаються рівні з містом умови постачання промислових і продовольчих товарів, медичного, спортивного, культурного, побутового, транспортного і торговельного обслуговування за науково обґрунтованими нормативами [2; 3]. Однак, проблеми соціально-економічного розвитку села до цього часу залишаються не розв'язаними, про що свідчать подальше зубожіння селян та продовження деградації сільських територій. Тому, одним з важливих напрямів вдосконалення державної аграрної політики є її спрямування на розробку та впровадження стратегії сталого розвитку сільських територій на основі підвищення рівня життя сільського населення та його зайнятості, зменшення трудової міграції, оптимізації

соціальної та виробничої інфраструктури на селі, охорони довкілля та відтворення природних ресурсів тощо.

Аналіз останніх досліджень. Проблемам розвитку сільських територій України присвячені праці багатьох вчених, зокрема: О. Біттера, Т. Дудара, М. Дем'яненка, І. Кобути, В. Котелянця, М. Кропивка, В. Месель-Веселяка, М. Маліка, П. Саблука, Г. Черевка, та ін. На жаль, на сьогодні все ще не забезпечене стабільне зростання рівня життя сільського населення та обсягів сільськогосподарського виробництва, обмеженими залишаються фінансові ресурси місцевих бюджетів, майже повністю відсутня фінансова підтримка дрібних сільськогосподарських товаровиробників, зменшується кількість об'єктів соціальної інфраструктури тощо. Тому дані проблеми залишаються актуальними та потребують подальшого поглибленого дослідження.

Метою статті є проаналізувати існуючу на сьогодні демографічну ситуацію, зайнятість сільського населення та благоустрій сільських районів на прикладі Чернівецької області. Розглянути основні аспекти аграрної політики щодо розвитку сільських територій в країнах ЄС. Запропонувати заходи щодо забезпечення сталого розвитку сільських територій з урахуванням орієнтирів ЄС.

Виклад основного матеріалу. Протягом останніх десятиріч для Чернівецької області, як і для всієї України, характерним є поглиблення демографічної кризи, особливо серед сільського населення. Зокрема, у 2010 році, порівняно з 1990 роком, чисельність населення Чернівецької області зменшилася на 34,1 тис. чол. або на 3,6%, в тому числі чисельність сільського населення зменшилася на 16,7 тис. чол. або на 3,1% [4, с.279; 5, с.344]. Природній приріст населення у 1990 році в цілому по області становив 3550 чол., в тому числі сільського населення – 1446 чол., у 2010 році ці показники відповідно становили -729 чол. та -798 чол. [5, с.351]. Коефіцієнт смертності сільського населення протягом останніх двадцяти років зріс з 12,7% до 14,7%, а кількість померлих жителів сільської місцевості у 2010 році в 1,9 рази була більшою за кількість померлих жителів міст [5, с.344; 5, с.351]. Вже давно відомо, що високий рівень смертності серед населення будь-якої країни негативно впливає на її розвиток в цілому. Так, ще у 1526 році відомий вчений Микола Коперник, готуючи для польського короля Сигізмунда трактат про причини занепаду держави, як одну з них виділив саме високий рівень смертності [6, с.78]. Позитивним явищем вважаємо те, що у Чернівецькій області все ще переважає питома вага сільського населення, яка у 1990 році становила 57,7% від загальної кількості населення області, а у 2010 році – 58,1% [4, с.279; 5, с.344]. Варто також зауважити, що, якщо в цілому по Україні поселенська мережа протягом аналізованого періоду скоротилася на 355 населених пункти, а частка сіл з чисельністю населення до 100 чоловік (так звана група ризику) зросла з 20% до 24%, то в Чернівецькій області зменшення чисельності сільського населення не викликало зменшення кількості сіл та селищ міського типу. На сьогодні нараховується 398 сіл та 8 селищ міського типу [5, с.33].

Наявність основних життєзабезпечуючих чинників у сільських населених пунктах Чернівецької області (закладів освіти, охорони здоров'я, побуту,

комунального господарства) значно менша від потреби і досягнутого рівня у містах. Якщо, протягом періоду існування Радянського Союзу на розвиток соціальної сфери села витрачалися солідні кошти – і це незаперечний факт – будувалися школи, лікарні, заклади побутового обслуговування, житло, то за останні двадцять років ситуація майже не покращувалася. Зокрема, у 2010 році забезпеченість дитячими дошкільними закладами становила 39% від потреби, школами – 43%, фельдшерсько-акушерськими пунктами – 68% [5, с.451]. Знаходяться в незадовільному стані та потребують значних інвестицій автомобільні дороги. Протягом двох останніх десятиріч роботи з будівництва нових доріг у сільській місцевості, а також заходи з утримання існуючих доріг у хорошому стані практично не здійснювалися, що негативно впливає як на якість життя в сільській місцевості, так і на ефективність використання транспортних засобів, оскільки відомо, що вантажні автомобілі з карбюраторними двигунами, перевозячи вантажі асфальтованими дорогами, що потребують ремонту, витрачають на 20% більше пального, на ґрунтових дорогах у сухому стані – на 30–40% більше пального, а на розмитих ґрунтових дорогах та на бездоріжжі витрати пального зростають ще більше [7, с.93–95]. Благоустрій сільських населених пунктів Чернівецької області залишається на низькому рівні. Так, у 2010 році лише 8 сіл (2,0%) були забезпечені водою, 10 сіл (2,5%) – каналізацією, 224 села (56,3%) газифіковані природним газом. У 1990 році дані показники відповідно становили 5 сіл (1,3%), 4 села (1,0%) та 9 сіл (2,3%) [5, с.448]. Незадовільною на сьогодні є екологічна ситуація, практично не реалізуються заходи з охорони довкілля, зростає кількість неорганізованих звалищ побутових, промислових та ін. відходів. Як бачимо, протягом останніх двадцяти років позитивні зрушення спостерігаються лише стосовно газифікації сільських населених пунктів області, що ж стосується інших параметрів благоустрою, то покращення практично не відбулося.

Чисельність зайнятого у сільському господарстві області населення зменшилася у 2010 році, порівняно з 1995 роком, на 36 тис. чол. або 26,1% [5, с.368; 8, с.248], чисельність працівників, що зайняті у сільському господарстві на умовах найму, протягом цього ж періоду зменшилася на 65,8 тис. чол. або у 7,2 рази [5, с.369; 8, с.256]. Зрозуміло, що значне зменшення чисельності сільськогосподарських працівників сприяло зростанню продуктивності праці. Однак великого оптимізму воно не викликає, оскільки протягом аналізованого періоду вартість валової продукції сільського господарства зменшувалася, а ріст продуктивності праці відбувся за рахунок того, що зменшення чисельності сільськогосподарських працівників значно випереджало зменшення вартості валової продукції. Середньомісячна заробітна плата у сільському господарстві у 2010 році становила 73,6% від середньомісячної заробітної плати, обчисленої за всіма видами економічної діяльності, та була найнижчою серед заробітних плат усіх видів економічної діяльності [5, с.406]. Виробництво валової сільськогосподарської продукції зменшилося у 2010 році, порівняно з 1990 роком, на 19,4%, в тому числі виробництво продукції рослинництва зросло на 0,3%, виробництво продукції тваринництва зменшилося на 34,7% [5, с.130].

Результатом зниження обсягів виробництва продукції сільського господарства та низького рівня заробітної плати сільськогосподарських працівників є значне відставання від науково обґрунтованих норм споживання населенням основних продуктів харчування. Зокрема, споживання хліба і хлібопродуктів зменшилося на 17,7%, м'яса і м'ясопродуктів – на 22,1%, молока і молочних продуктів – на 24,8%, яєць – на 19,5%, картоплі – на 43,8%, фруктів і ягід – на 56,3%, тощо [5, с.431]. Вважаємо, що занепад сільських територій викликаний, перш за все, причинами довготривалого характеру, зокрема, низьким рівнем розвитку та монофункціональністю аграрного сектора, збитковістю сільськогосподарського виробництва, ігноруванням державою специфіки розвитку сільських територій і т. д.

Для подолання негативних тенденцій розвитку в сільській місцевості необхідні значні фінансові ресурси. У 2010 році обсяг інвестицій у сільські райони Чернівецької області становив 936,2 млн. грн. [5, с. 204] і був недостатнім для вирішення навіть найактуальніших проблем. В цілому по Україні обсяг інвестицій на розвиток сільських територій теж є недостатнім. Як зазначається в проекті Національної доктрини реформування та розвитку агропродовольчого комплексу України щорічні інвестиції на розвиток соціальної сфери села становлять лише 7,6 млрд грн. та є набагато нижчими за потребу в них [9, с.3–6]. За підсумками, зробленими науковцями з ННЦ “Інститут аграрної економіки”, щорічно в Україні на розвиток сільських територій необхідно виділяти не менше 50 млрд. грн.

Позитивним кроком на шляху до вирішення проблеми занепаду сільських населених пунктів вважаємо запровадження та успішне функціонування в Чернівецькій області протягом 2007-2011 років комплексної програми соціального розвитку села “Власний дім”. За період дії програми Чернівецьким обласним фондом підтримки індивідуального будівництва на селі профінансовано 127 сільських забудовників. Із всього обсягу виділених коштів 56% надано на кредитування новобудов, 37% на кредитування завершення будівництва та реконструкції, 4% – на придбання житла та 3% – на газифікацію індивідуальних житлових будинків у сільській місцевості. Протягом періоду дії Програма “Власний дім” набула широкої популярності серед сільського населення, оскільки передбачає надання довгострокових кредитів за рахунок бюджетів усіх рівнів та нетрадиційних джерел фінансування під 3% річних, а у випадку наявності у позичальника 3 неповнолітніх дітей на момент заключення угоди – безвідсотковий кредит. Рішенням сесії Чернівецької обласної ради дію Програми продовжено на 2012-2015 роки. Програма “Власний дім” сприяє не лише покращенню житлових умов населення у сільській місцевості, а й створенню додаткових робочих місць, збільшенню обсягів оподаткування та надходження коштів до обласного бюджету [10]. Вважаємо за доцільне рекомендувати розробку подібних програм в інших напрямках, а також запроваджувати на всій території України.

Розвиток сільських територій займає належне місце у аграрній політиці країн ЄС. Так, протягом останніх років країни Європейського Союзу збільшують

фінансування програм розвитку сільських територій. Вихідними положеннями для розробки та запровадження стратегічних документів зі сталого розвитку сільських територій є рекомендації Саміту Землі та "Порядок денний на 21 століття", Всесвітні зустрічі на найвищому рівні зі сталого розвитку "Ріо+5" та "Ріо+10", а також рішення Конференцій міністрів охорони навколишнього середовища Європи [11, с.70]. Збільшення обсягів відрахувань на розвиток сільської місцевості закладене в нормативних вимогах САП країн ЄС. Програми розвитку сільських територій співфінансуються країнами-членами ЄС із фінансуванням 50% з бюджету Європейського Союзу, при чому системна підтримка з боку Євросоюзу надається всім державам за єдиними правилами та процедурами. Дані програми включають заходи щодо сприяння залученню інвестицій, просування продукції та диверсифікації сільського господарства, охорони довкілля, боротьби зі змінами клімату, розвитку відновлюваних джерел енергії, управління водними ресурсами, захисту біорізноманіття, утримання лісонасаджень, схем раннього виходу на пенсію, допомоги фермерам у найменш сприятливих регіонах, допомоги з навчання, тощо [12, с.132–136]. Наприклад, у Польщі діє Програма розвитку села на 2007–2013 роки, яка здійснює процес модернізації та розвитку польської економіки продовольства і розвитку сільських районів. В рамках цієї Програми спільно з бюджету ЄС та національного бюджету планується виділити 17,2 млрд євро [13]. Регіони, яким необхідна підтримка, за класифікацією ЄС, мають статус проблемних, а регіони, які вже фінансуються з бюджету ЄС, називаються регіонами допомоги. Відповідно до нормативів ЄС допомога сільським районам спрямовується за такими пріоритетними напрямками: первинні сектори економіки – сільське, лісове та рибне господарства, малий та середній бізнес, туризм, охорона довкілля, освіта. На сьогодні підтримка Євросоюзу охоплює 56 регіонів, що становить 5% від їх загальної кількості [14, с.82], питома вага обсягів підтримки сільських територій в бюджеті ЄС становить 48,5%, за 2007-2013 роки планується виділити з бюджету ЄС преференцій в сумі 477,7 млрд. євро [15].

З вищесказаного випливає, що розвиток сільської місцевості у країнах Європейського Союзу є рівнопріоритетним напрямом аграрної політики поряд з підтримкою сільськогосподарських товаровиробників. Для координації заходів щодо сприяння розвитку сільських територій в рамках Європейського Союзу діє Європейський сільськогосподарський фонд для розвитку сільських районів (EAFRD), який фінансує всі заходи, пов'язані з розвитком сільських територій. У процесі європейської інтеграції України заходи щодо сприяння розвитку сільських територій повинні посилюватися, як це раніше відбулося у країнах Центральної та Східної Європи, тобто в Україні неминучим є зміщення акцентів державної підтримки сільського господарства [16, с.52–56]. Адже без розвитку сільських територій добробут країни не можливий, оскільки країна у якій розвивається лише центр, приречена на безперспективність свого існування. Крім того, програми з підтримки розвитку села відносяться до програм "зеленої скриньки", які звільнені від зобов'язань щодо скорочення згідно з вимогами COT. На сьогодні є всі підстави сподіватися, що в ході євроінтеграційних

процесів в Україні буде активно розвиватися ринкова інфраструктура для селянських господарств, тобто держава сприятиме збуту сільськогосподарської продукції, включаючи збирання, обробку та поширення ринкової інформації, а також буде підтримувати розвиток інфраструктури у сільській місцевості, зокрема активно будуватиме шляхи, електромережі, меліоративні споруди. Також в перспективі державна підтримка повинна охопити інвестиції у людський капітал на селі, охорону довкілля, депресивні території, тощо.

Висновки. Проведені дослідження дають можливість стверджувати, що протягом аналізованого періоду в Чернівецькій області відбулося погіршення умов життя на селі та техногенно-екологічної безпеки, а також відбулося зубожіння сільського населення, що призвело до виникнення загрози для подальшого існування сільського способу життя та потребує застосування відповідних заходів щодо покращення існуючої на сьогодні ситуації.

Державна підтримка за критерієм створення умов забезпечення розвитку сільських територій характеризується неповним використанням принципу системності в її організації, тобто здійснюється епізодично та непослідовно. Крім того, на сьогодні не виконуються вимоги законодавства щодо підтримки сільського господарства фінансуванням забезпечених державних програм сільського розвитку, практично відсутня державна підтримка розвитку соціальної сфери села.

Розвиток сільських територій повинен стати основним напрямом аграрної політики України. Основні заходи забезпечення сталого розвитку сільських територій повинні включати: реалізацію багатофункціональної ролі сільського господарства в суспільстві за допомогою спеціальних програм, беручи за основу програму SAPARD, що використовується країнами ЄС; проведення паспортизації сільських населених пунктів; запровадження для сільських населених пунктів міських стандартів рівня якості життя; реорганізацію системи державного управління сільським господарством на всіх рівнях та сільського самоврядування; розробку та реалізацію програм підтримки розвитку сільськогосподарської кредитної кооперації; розробку та реалізацію програм розвитку соціальної та інженерної інфраструктури села, комплексної компактної забудови і впорядкування сільських населених пунктів; розробку та реалізацію програм забезпечення екологічної безпеки та охорони довкілля тощо.

Забезпечити інвестування сталого розвитку сільських територій необхідно за рахунок коштів державного та місцевого бюджетів, приватних вітчизняних та іноземних інвестицій, а також коштів сільських і селищних громад, виконавцям програм необхідно охопити всі сільські населені пункти.

Література

1. Самые бедные в Украине – селяне. Аналітико-дорадчий центр ПРООН // www.un.org.ua/brc.
2. Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві: Закон України // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – №32. – Ст. 453.

3. Державна програма сталого розвитку сільських територій на період до 2020 року // Економіка АПК. – 2010. – №7. – С.3-7.
4. Статистичний щорічник Чернівецької області за 2003 рік / [за ред. А. В. Ротаря]. – Чернівці: ГУС у Чернівецькій області, 2004. – 460 с.
5. Статистичний щорічник Чернівецької області за 2010 рік / [за ред. А. В. Ротаря]. – Чернівці: ГУС у Чернівецькій області, 2011. – 598 с.
6. Черевко Г. В. Державне регулювання економіки в АПК / Г. В. Черевко. – К.: Знання, 2006. – 339 с.
7. Котелянець В. І. Транспортний фактор в АПК / В. І. Котелянець // Економіка АПК. – 2007. – №10. – С. 93–95.
8. Статистичний щорічник Чернівецької області за 1999 рік / [за ред. В. М. Камінської]. – Чернівці : Чернівецьке обласне управління статистики, 2000. – 371 с.
9. Національна доктрина реформування та розвитку агропродовольчого комплексу України (проект) / П. Т. Саблук, В. Я. Месель-Веселяк, М. Я. Дем'яненко, М. Й. Малік, М. Ф. Кропивко та ін. // Економіка АПК. – 2011. – №4. – С.3–6.
10. Комплексна програма “Власний дім” – в дії. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://oblrada.cv.ua/news/29598/> – Назва з екрану.
11. Малік М. Й. Стан та проблеми сталого розвитку сільських територій // М. Й. Малік // Трансформація сільського господарства та села : ювілейний збірник наукових статей [Заг. ред. Губені Ю. Е.]. – Львів : ЛНАУ, 2010. – С. 69–76.
12. Кобута І. В. Політика державної підтримки сільського господарства країн-членів СОТ / І. В. Кобута // Економіка АПК. – 2009. – №12. – С. 132–136.
13. Czyż jest ARiMR? [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://translate.googleusercontent.com/translate_f – Назва з екрану.
14. Дудар Т. Г. Системному відродженню сільських територій – сталий розвиток аграрної сфери / Т. Г. Дудар // Трансформація сільського господарства та села: ювілейний збірник наукових статей [Заг. ред. Губені Ю. Е.]. – Львів : ЛНАУ, 2010. – С. 77–85.
15. Еволюція САП ЄС: наслідки для України [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.ier.kiev.ua> – Назва з екрану.
16. Біттер О. А. Державна підтримка розвитку сільськогосподарських підприємств / О. А. Біттер, О. Д. Франків // Науковий вісник ЧНУ: зб. наук. праць. Вип. 494 : Економіка. – Чернівці: ЧНУ, 2009. – 196 с.

Summary

Hylka M., Makeienko A.

Chernivtsi Yuriy Fed'kovich National University

PROSPECTS FOR SUSTAINABLE RURAL DEVELOPMENT

The existing at present demographic situation, employment of rural population and improvement of rural areas on the example of the Chernivtsi region. The main aspects of agricultural policy on rural development in EU countries. The measures for the sustainable development of rural areas in view of the EU guidelines.

Key words: *rural development, government support, social sphere of the village, agricultural policy.*

Рецензент – д.е.н., професор Музика П.М.